

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Пиршественные образы у Рабле / Михаил Михайлович Бахтин // Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – 2-е изд. – М. : Худож. лит., 1990. – С. 305–334.
2. Винниченко В. Краса і сила / Володимир Винниченко / [упор., авт. прим. Павло Федченко, авт. передм. Ігор Дзеверін]. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.
3. Винниченко В. Оповідання. Роман “Слово за тобою, Сталіне!”, п’еса “Чорна Пантера і Білий Медвідь” / Володимир Винниченко. – К. : Наук. думка, 2001. – 440 с.
4. Винниченко В. Кумедія з Костем : [Оповідання] / Володимир Винниченко; післям. Володимира Панченка, Світлани Присяжнюк. – К. : Школа, 2005. – 432 с.
5. Павличко С. Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського / Соломія Павличко // Павличко С. Теорія літератури / Передм. Марії Зубрицької. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – С. 505–524.
6. Сірочук Т. Творчість у їжі та прозі, або Гійом Аполлінер гурман [Електронний ресурс] / Тетяна Сірочук. – Режим доступу до джерела : http://bdpu.org/scientific_published/kryhyt/articles/index.html
7. Усенко О. П. Тематизація та естетизація їжі в японській літературі ХХ ст. / О. П. Усенко // Вісник Дніпропетр. ун-ту ім. Альфреда Нобеля. Сер. “Філологічні науки”. – 2011. – № 2 (2). – С. 189–193.

“ПОБАЧИТИ” ІНШОГО: ЕПІСТЕМОЛОГІЯ СМАКУ І КОЛЬОРУ В “ЧОРНІЙ КНИЗІ КОЛЬОРІВ”

М. КОТТИН І Р. ФАРІА

Вікторія ІВАНЕНКО

Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджуються епістемні та онтологічні параметри феномена смаку як способу “візуалізації” кольорів для сліпих дітей. Оскільки “Чорна книга кольорів” написана не тільки для сліпих, але і для тих, хто має зір (текст оформлено паралельно звичайним шрифтом та шрифтом Брайля), вивчається також феномен відчутування семантичних кодів смаку як епістемного конструювання Іншого, деконструюється поняття сліпоти, розглядається феноменологічні прояви сліпоти на різних рівнях оповідного дискурсу.

Ключові слова: сліпота, смак, бачення, пізнання, візуалізація, Інший, епістемне конструювання світу.

В статье изучаются эпистемные и онтологические параметры феномена вкуса как способа “визуализации” цвета для слепых детей. Поскольку “Черная книга цвета” написана не только для слепых, но и для зрячих (текст оформлен параллельно обычным шрифтом и шрифтом Брайля), изучается также феномен отчуждения семантических кодов вкуса как эпистемного конструирования Другого, деконструируется понятие слепоты, рассматриваются феноменологические проявления слепоты на разных уровнях повествовательного дискурса.

Ключевые слова: слепота, вкус, виденье, познание, визуализация, Другой, эпистемное конструирование мира.

The paper sets out to explore epistemic and ontological parameters of the taste phenomenon as a means of color visualization for blind children. As *The Black Book of Colors* was written not only for the visually impaired, but for the sighted as well (alongside Braille system, there is also common representation of the text fonts), taste semantic codes' reading and deciphering is studied as a form of the epistemic construction of the Other. The paper also focuses on the deconstruction of blindness and on the phenomenological representations of blindness at various discourse levels.

Key words: blindness, taste, vision, cognition, visualization, the Other, epistemic world construction.

What guides the graphic point, the quill, pencil, or scalpel
is the respectful observance of a commandment,
the acknowledgement before knowledge, the gratitude of
the receiving before seeing, the blessing before the knowing.

Jacques Derrida

Одинадцятитомний тлумачний словник української мови пропонує багато визначень слова “сліпий”, але два провідних значення, які можна виокремити, – це “позбавлений зору, здатності бачити” та “який не розуміє, не помічає, що відбувається навколо; нездатний правильно оцінити, осягнути що-небудь” [1]. Очевидно, що перше тлумачення подається як денотативне, а друге – як конотативне. Насправді ж мовиться про внутрішнє семантичне розмежування між “зором” (як фізіологічною здатністю) і “баченням” (як сумою епістемних установок, де зір, як фізіологічна характеристика, є лише однією з багатьох складових частин) і про ідеологічний тиск мови [2], яка змішує ці семантичні межі, накладає одну на одну, таким чином надаючи “зору”, як фізіологічному відчуттю, пріорітетну епістемну позицію: “бачити” в межах такого тиску означає “знати,” “володіти істиною.”

Але зір не завжди передбачає вміння бачити і знати (в сенсі володіння істиною) і зовсім не виключає, а часто внутрішньо містить у собі і передбачає сліпоту (через надто сильне покладання на зорові рецептори), точно таким же чином і сліпота не завжди передбачає незнання і невміння бачити і містить у собі елемент “візіонерства” або “прозріння”.

У певному сенсі книгою сліпих для сліпих і про сліпих є дитяча книга М. Коттін і Р. Фарія “Чорна книга кольорів”.

У книжці йдеться про сліпого хлопчика Томаса, який розповідає про те, як він “бачить” кольори. Кожен колір пізнається і вибудовується Томасом через смакові та тактильні відчуття.

Томас говорить, що жовтий колір на смак, як гірчиця, але на дотик м'якенький, як пір'ячко курчати.

Червоний колір кислувато-солодкий, як полуниця, яскравий, як спалах гніву...

Коричневий колір хрустить під ногами, як пожухле листя. Інколи він пахне шоколадом, а інколи – гниллям...

Томас говорить, що зелений колір пахне скошеною травою, а на смак такий, як м'яте морозиво... [4, с. 4–7]

Сmak і дотик для Томаса є інструментом пізнання кольорової палітри, smak, як і простягнута вперед рука, веде його у простір, який він не бачить, але який він “передчуває” і “уявляє”. Тут феномен smaku має два різних вектори реалізації. По-перше, це ретроспективний вектор. Йдеться про те, що вікова психологія та емпіричний досвід стверджують, що саме смакове пізнання і конструювання світу передують зоровим. Кожна дитина, незважаючи на відсутність чи присутність зору, пізнає світ через smak, через сенсори, які знаходяться на язиці та в ротовій порожнині – недаремно кожна дитина на ранньому етапі розвитку тягне предмети в рот. Це її спосіб пізнання світу: через smak відбувається встановлення зв'язків між нею і предметами, сортування простору і об'єктів, їх ієрархізація, пізнання самої себе через навколошні об'єкти, які вона бере до рота. Можна стверджувати, що феномен smaku, смакові рецептори, таким чином, на певному етапі розвитку людини є її оком. Це око, яке за Дерріда, “шукає можливість передбачити, пізнати, встановити, зафіксувати те, що людина не бачить, вже не бачить, або ще не бачить” [5, с. 6]. Філософ стверджує, що всі ці часові форми діють у просторі тактильного або смакового пізнання одночасно. Вони витворюють, а потім закріплюють певний тип пам'яті, внутрішнього усвідомлення просторової, часової характеристики

та ієрархії предметів навколошнього світу. Ця пам'ять пізніше веде людину як внутрішній орієнтир і передує зоровим, смаковим чи тактильним відчуттям на наступних етапах розвитку людини.

По-друге, йдеться про антиципаційний вектор реалізації феномена smaku. Томас – сліпа дитина, його очима продовжують виступати смакові і тактильні рецептори. Smak на суб'єктивному рівні візуалізує для Томаса кольори. Але ми розуміємо, що світ сліпого хлопчика, створений у “Чорній книзі кольорів”, – це певний синхронний зріз, це один етап у подальшому розвитку сліпої дитини. До тих смакових відчуттів, які зараз конструюють “зорову” палітру, з часом і досвідом будуть додаватися інші, і smak у цьому випадку констатує, передбачає і випереджає світовідчуття Томаса. Феномен smaku нібито залишає простір для подальшої власної акуталізації, для розширення пам'яті і досвіду, він, як простягнута вперед рука на відомих зображеннях сліпців, виступає певною запорукою “передбачення” майбутнього, яке уже закладено у функціонуванні смакових рецепторів сліпої дитини.

Сам текст “Чорної книги кольорів” є цікавим сполученням наративів від третьої та першої особи. Власне, вербалний наратив подається від третьої особи, до того ж набуває вигляду свідчень, є переказом слів Іншого: “Томас говорить...”, “Томас вважає”, “На думку Томаса...”. Така наративна форма свідчень є цікавою точкою зчеплення, певною *mise en abyme* різних форм епістеми, які належать до різних типів наративних рівнів і дискурсів: у цьому пізнанні світу через smak і дотик перехрещуються різні форми сліпоти оповідача, персонажа і читача. Оповідач певним чином, користуючись терміном Ж. Дерріда, намагається “показати нам невидиме” [5, с. 29].

Ілюстрації Р. Фарія (що репрезентують собою наратив від першої особи) слугують своєрідним провідником у світ цього невидимого. Сама присутність візуального типу наративу, який чорним на чорному ілюструє свідчення Томаса, порушує питання про сліпоту різних учасників текстуальної комунікації та про її природу. Ж. Дерріда стверджує, що існують два типи сліпоти, які ілюструють, до речі, співвідношення між Новим і Старим завітами, де сліпота має метафізичну та символічну сутність [5, с. 18]. “Існує різниця між “спільним баченням” (прим. Іваненко В. А. – коли хтось поділяє твою точку зору) та “різницею у поліглядах”... Інший завжди є тим, хто не бачить. Завжди Інший є тим, хто дивиться надто природним, надто тутешнім, надто буденним оком, розуміючи все буквально. Це засліпленість літери літерою... Фарисеї

нічого не бачать, оскільки дивляться назовні і тільки назовні. Ім потрібно навернутися у внутрішнє, їх очі мають подивитися всередину...” [Ibid., с. 18]. Завдяки малюнкам Р. Фарія, через дотик до них різниця у поглядах на сліпоту затирається, погляд обертається всередину зрячого оповідача і читача, який усвідомлює себе Іншим, тим, хто був засліпленим раніше, погляд переходить на рівень співпереживання і часткового розуміння, деррідіанського “спільногого бачення” зі сліпим Томасом.

Оповідач, людина, яка має зір, покладається на слова самого Томаса: свідчення про слова Томаса – це нарративний прийом *telling*’у, але завдяки ілюстраціям Р. Фарія – *telling* сполучається і доповнюється *showing*’ом [3]. *Showing* у цій книзі, на відміну від класичних нарратологічних уявлень про цей прийом, виконує безпосередньо тактильну функцію і затирає межі між “ідеальним” і реальним читачем. Цей останній намагається через смак і дотик усвідомити і подолати власну сліпоту щодо світу сліпих, він починає “усвідомлювати”, “оцінювати”, “розуміти”, послуговуючись визначенням тлумачного словника, що попередньо він “не бачив” світу сліпоти, світу, в якому очі містяться в ротовій порожнині і на кінчиках пальців. Це сліпота зрячої людини, яка через смак намагається побачити іншу “сліпоту” людини незрячої. Це сліпий, який намагається “побачити” Іншого.

Усвідомлення власної сліпоти зрячим читачем відбувається одразу ж після відкриття першої сторінки: читач губиться в цьому чорно-білому світі, розфарбованому всіма кольорами веселки, які не можна побачити очима. В перші секунди зіткнення з текстом нарративу та текстом малюнків зрячий читач нічого не бачить і не розуміє: це світ, який йому невідомий. Він опиняється в темному просторі, про який читач нічого не знає, в якому він нічого не бачить, окрім білих літер та рельєфних малюнків і шрифту Брайля. Саме в цей момент у зрячого читача «зникає» зір і реставрується «бачення». Цей процес відповідає твердженню, яке постулює Жак Дерріда у роботі «Мемуари сліпих»: «...сумнів, скептицизм – це саме те, про що я вам говорю: різниця між вірою і баченням, між вірою у те, що ти бачиш [*croire voir*] та баченням з-поміж, всередині, між кинутим або покинутим поглядом» [5, с. 1].

Здавалося б, на очі читача вдягають пов’язку, і він потрапляє у темряву. Але епістемно відбувається зворотний процес – з очей читача в прямому і переносному значенні цього вислову “спадає пов’язка”, він виринає з темряви власного помилкового уявлення про світ, де мати зір – означає “бачити”, “знати” чи “володіти істиною”. Цей момент “прозріння” і можливості побачити Іншого знову ж таки відбувається через смакові

та тактильні відчуття. Феномен смаку репрезентується зіставленням досвіду смаку читача зі смаковими свідченнями Томаса, а тактильне “прозріння” відбувається через доторк до рельєфних малюнків, які зображені кольором: чорне на чорному. Компаративна функція смаку у цьому пізнанні і баченні Іншого базується на феномені внутрішньої пам’яті як персонажа, так і читача, тих самих механізмах, відомих ще з досвіду раннього дитинства, де смак передує знанню. Смакові означники для Томаса містять лише химерний “слід” зорового, візуалізованого кольору, ту саму деррідіанську “присутність відсутнього” [6, с. 290]. Так, у “Чорній книзі кольорів” смак має подвійне семантичне наповнення. Він конструкує колір для Томаса і в той же час переконструює уявлення про колір і смак для читача. Відбувається зміщення акцентів. Кожен читач ставить собі питання “а що означає колір для мене?”, “як для мене пахне білий?”, “як мені смакує коричневий?”, “можливо, я помилявся, надто покладаючись на зорові відчуття?”, “можливо колір, – це щось більше, ніж фізичне розкладання світла різної довжини?”, “що таке власне колір?” Виникнення цього ряду епістемних питань після входження читачем у світ сліпого персонажа – це той самий акт прозріння, коли всередині себе читач через смак і дотик усвідомлює власну сліпоту і намагається зірвати пов’язку.

До зустрічі з “Чорною книгою кольорів” зрячий читач володіє “зором”, але не володіє “баченням”, він є сліпим у собі, і метафорично може бути представлений через картину Антуана Куапеля “Помилка”. За словами Ж. Дерріда, “природно, очі людини, що помиляється, персонажа цієї картини, могли б бачити, але вони зав’язані, засліплени (blindsighted) пов’язкою...” [5, с. 13]. Пов’язка, зав’язана іншими, або ним самим, і вузол на цій пов’язці залишається у досяжних межах, у межах простягнутої руки, суб’єкт може розв’язати цю пов’язку, але він наче сам обирає не розв’язувати її, навіть ризикуючи впасти, неначе він грає у пошук іншого через вивищенну і смертельну гру в сліпого [Ibid.].

Феномен смаку і тактильність – це саме ті руки, які розв’язують пов’язку і дозволяють сліпій людині, що має зір, але є сліпою до Іншого, раптом “побачити” цього Іншого, ідентифікуватися з ним та повернутися до “істини”. У цьому випадку саме смак і доторк є способом встановлення багатолікої істини людського існування. В певному сенсі “Чорна книга кольору” стає літературним знаком смаку соціальної справедливості.

Так через смакове пізнання оповідач, який “не бачить” світу сліпих і відповідно є сліпим щодо нього, намагається передати свідчення сліпого хлопчика, розказати про сліпого здебільшого тим читачам, які є зрячими,

тобто, як і оповідач, сліпими щодо світу сліпих. Книга сліпих для сліпих і про сліпих – це світ, де смак і доторк дозволяють різним сліпим побачити і пізнати одне одного.

Можливість побачити сліпого в собі постає як “прозріння”, вона є як причиною, так і наслідком витворення нарації через текст та малюнки. На думку Ж. Дерріда, “як архів наративу, записана історія – це завжди подяка, як і кожний малюнок, що накладається на історію <...> Йдеться не про те, щоб розповісти про речі такими, як вони є, не занотувати та описати, що людина бачить (сприйняття та бачення), а про те, щоб відзначити, засвідчити те, що лежить поза межами зору <...> щоб зафіксувати межу між “*il fault*” та “*il fault voir*” та “*il reste a voir*”, що одночасно передбачає надмір та невідповідність видимого...” [5, с. 29]. Смак кольорів для Томаса є перспективою можливостей пізнання невидимого для зрячого оповідача і читача. Персонаж художнього твору витворює семантичний дискурс того самого “*il reste a voir*” для кожного учасника комунікативного акту.

“Чорна книга кольорів”, як точка перетину різних дискурсів сліпоти, є художнім втіленням метафори знання і пізнання, яку запропонував Платон у своїй “Республіці” [7]. Ця епістемна метафора містить “ейдос” усіх можливих різновидів сліпоти: Платон говорить про людей як про в'язнів у печері, які з дитинства скуті ланцюгами таким чином, що вони можуть бачити лише поперед себе, не мають можливості повернути голову і побачити речі в іншому ракурсі. Вони сліпі до самої сутності речей, вони лише спостерігають тіні цих речей, які проекуються полум'ям від вогню на стіни печери. Можна стверджувати, що смак у “Чорній книзі кольорів” розковує ці ланцюги і, якщо і не дозволяє сліпим побачити сутність речей, то принаймні дозволяє повернути голову і “побачити” Іншого у самому собі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/slipyj>
2. Фуко М. Археологія знання / Мишель Фуко – К. : Ніка-Центр, 1996. – 207с.
3. Шмід В. Нарратологія / Вольф Шмід. – М. : Язики славянської культури, 2003. – 312с.
4. Cottin M., Faria R. Le livre noir de couleurs / Menena Cottin, Rosana Faria. – Paris : Rue du monde, 2007. – 26p.

5. Derrida J. Memoirs of the blind. The Self Portrait and Other Ruins / Jacques Derrida. – Chicago, London : The University of Chicago Press, 1993. – 141 p.
6. Derrida J. Différance / Jacques Derrida // Literary Theory: An Anthology. – Malden : Blackwell Publishing, 2004. – 1312p.
7. Plato. Republic. – Indianapolis : Hackett Pub Co; 2nd ed., 1992. – 320p.

СМАК ДИКТАТУРИ В РОМАНІ Г. МЮЛЛЕР «КРАЩЕ Б Я СЬОГОДНІ З СОБОЮ НЕ ЗУСТРІЛАСЯ» (1997р.)

Таміла КИРИЛОВА

Київський національний лінгвістичний університет

В статті зроблена спроба аналітичного прочитання автобіографічного роману сучасної німецької письменниці Г. Мюллер через анатомічні прояви режиму румунської диктатури. Основна увага приділяється ротовій порожнині та зубам як частинам тіла, що позначають зони ідеологічного впливу і пильного контролю з боку держави. Локуси втручання диктатури в тіло як приватну сферу ілюструють процеси семантичного обміну фізіології та ідеології в контексті концепту смаку.

Ключові слова: диктатура, смак диктатури, культурна анатомія, рот, зуби, телесні практики насилия.

В статье представлена попытка аналитического прочтения автобиографического романа современной немецкой писательницы Г. Мюллер посредством анатомического проявления режима румынской диктатуры. Основное внимание сосредоточено на ротовой полости и зубах как частях тела, которые обозначают зоны идеологического влияния и пристального контроля со стороны государства. Локусы внедрения диктатуры в тело как частную сферу иллюстрируют процессы семантического обмена физиологии и идеологии в контексте концепта вкуса.

Ключевые слова: диктатура, вкус диктатуры, культурная анатомия, рот, зубы, телесные практики насилия.

The article is an attempt to study the autobiographical novel by contemporary German writer H. Müller by means of anatomical manifestations of the Romanian dictatorship regime. Main attention is given to mouth and teeth as body parts determining zones of ideological influence and thorough control on the part of the state. The loci of political intervention into a body as a private place show processes of semantic exchange between physiology and ideology in the context of the taste concept.

Key words: dictatorship, taste of dictatorship, cultural anatomy, mouth, teeth, body practices of the violence.